

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА І
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ ТА
СУЧАСНИЙ СТАН**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: студент IV курсу 12-482 групи
Спеціальності 081 Право
Освітньо-професійної програми «Право»

Семенюк Ілля Вікторович
Керівник: к.і.н., доцент Капарулін Ю.В.
Рецензент: д.ю.н., професор Галуцько В.В.,
голова ГО «Академія адміністративно-
правових наук»

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Період передумов становлення та розвитку конституційного процесу після здобуття незалежності України (1990-2006 роки).....	7
1.1. Трансформація конституційних засад за часів існування Конституції УРСР до прийняття Конституції України.....	7
1.2. Розвиток конституційного процесу України за часів проведення всеукраїнського референдуму та здійснюваної політичної реформи.....	12
РОЗДІЛ 2. Подальший період розвитку конституційного процесу в умовах підготовки проєктів нової Конституції України та змін до конституційного ладу (2007-2013 роки).....	20
2.1. Конституційні зміни, пов'язані з підготовкою проєктів нової Конституції України.....	20
2.2. Конституційні зміни, пов'язані зі змінами конституційного ладу України.....	25
РОЗДІЛ 3. Період сучасного розвитку конституційного процесу в умовах європейського та євроатлантичного курсу України (2014-2021 роки).....	31
3.1. Конституційні зміни в умовах проведення децентралізації та реформування правосуддя України.....	31
3.2. Розвиток конституційного процесу України в умовах продовження проведення політики децентралізації та внесення інших стратегічно важливих проєктів змін.....	40
ВИСНОВКИ.....	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Реформування інституцій державного типу, системи місцевого самоврядування та загалом правової системи України – обумовлює потребу конституційного встановлення тих чи інших змін, актуалізуючи здійснення конституційного процесу. Під конституційним процесом мається на увазі підготовка законопроектів, які приймаються згідно до конституційно визначеної процедури, після чого вводяться в дію, внесенням відповідних змін до вищого Закону України.

Конституційний процес в Україні має послідовне та історично обґрунтоване підґрунтя, який характеризується триваючою по сьогоднішній день конституційною реформою. Конституційний процес сучасної України має певну періодизацію, якому притаманні свої особливості та специфіка.

Разом з тим, після революційних подій 2014 року виникла необхідність пошуку нових підходів щодо періодизації конституційної реформи. Адже після 2014 року було кардинально змінено суспільно-політичні умови, окрім цього, продовжує тривати воєнний конфлікт на сході нашої країни та анексовано частину території. З-поміж іншого, нагальною є необхідність реформувати різноманітні сфери суспільного життя, це стосується і системи державного управління, і децентралізації, яка триває вже шостий рік та інших не менш важливих питань, про які буде йти мова під час дослідження сучасного конституційного процесу. Наведене відтворює актуальність питання щодо необхідності вносити відповідні зміни до Конституції України та здійснювати конституційний процес в оновлених суспільно-політичних умовах.

Принагідно також додати, що проблематика конституційного процесу в Україні по сей день не втрачає своєї актуальності, особливо в

контексті практично-політичного та правового відношення, тим самим, обумовлює ще більший інтерес стосовно аналізу окресленого питання.

Питання конституціоналізму та становлення конституційного процесу загалом, висвітлювалися та досліджувалися багатьма науковцями-конституціоналістами за різними періодами, серед яких раціонально виокремити таких: В.П. Авсеєвич, Н.В. Агафонова, Г.Г. Арутюнян, О.В. Батанов, Ю.М. Бисага, Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, О.Л. Копиленко, А.Р. Крусян, В.Б. Ковальчук, О.Ю. Кашинцева, В.Л. Мусіяка, Н.В. Мішина, Р.С. Мартинюк, Х.В. Приходько, Н.І. Петрецька, С.В. Прилуцький, Ю.Г. Рубан, С.В. Різник, В.В. Речицький, А.О. Селіванов, О.В. Скрипнюк, А.О. Селіванова, М.О. Теплюк, М.В. Томенко, Д.П. Таран, М.В. Тесленко, Г.О. Христова, О.З. Хотинська-Нор, Ю.С. Шемшученко, В.М. Шаповал, О.І. Ющик та інші.

Незважаючи на наявні напрацювання окремо взятих аспектів конституційного процесу в Україні, на сьогоднішній день не існує комплексних досліджень цього питання.

Таким чином, вказане обумовлює актуальність та значимість теми кваліфікаційної роботи, особливо в умовах сучасних реалій, при наявності низки змін, що очікують свого закріплення до Конституції України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційна робота ґрунтується на положеннях Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року № 1629-IV, Указу Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 року № 5/2015, Указу Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 8 листопада 2019 року № 837, Указу Президента України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства

України до законодавства Європейського Союзу» від 21 листопада 2002 року № 228-IV.

Кваліфікаційна робота виконана згідно напрямів наукових досліджень кафедри публічного та міжнародного права і правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права Херсонського державного університету на тему: «Адміністративно-правове регулювання суспільних відносин у соціально-економічній, адміністративно-політичній сферах та правоохоронній діяльності» (номер державної реєстрації 0117U001733). Тему кваліфікаційної роботи затверджено Вченою радою Херсонського державного університету (наказ від 06.04.2021 № 430-Д).

Мета та завдання дослідження. Мета кваліфікаційної роботи полягає у тому, щоб на підставі нормативних напрацювань детально розглянути тенденції розвитку конституційного процесу після здобуття незалежності України та в умовах сучасності, обравши європейський та євроатлантичний вектор спрямування.

Для досягнення означеної мети було поставлено основні **завдання**, які висвітлюють спрямованість дослідження:

- розглянути трансформацію конституційних засад за часів існування Конституції УРСР до прийняття Конституції України;
- прослідкувати розвиток конституційного процесу України за часів проведення всеукраїнського референдуму та здійснюваної політичної реформи;
- дослідити конституційні зміни, що пов'язані з підготовкою проєктів нової Конституції України та конституційного ладу;
- проаналізувати конституційні зміни в умовах проведення децентралізації та реформування правосуддя України;
- виявити розвиток конституційного процесу України в умовах продовження проведення політики децентралізації та внесення інших стратегічно важливих проєктів змін.

Об'єкт дослідження – конституційно-правові відносини, які формуються за державою під час здійснення конституційного процесу.

Предмет дослідження – тенденції розвитку та сучасний стан конституційного процесу України.

Методи дослідження. Методологічною базою кваліфікаційної роботи є загальнонаукові та спеціальні методи. Історико-правовий метод дозволив висвітлити тенденції розвитку та становлення конституційного процесу України. Формально-логічний метод посприяв осмислити конституційний процес в юридичному та конституційно-правовому значенні. Системно-структурний та функціональний метод дали змогу встановити необхідні юридичні складові конституційного процесу України. Основоположний формально-юридичний метод послугував тому, щоб проаналізувати законодавчу базу як невід'ємну складову під час становлення та розвитку конституційного процесу України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані й викладені в роботі висновки та пропозиції становлять теоретичний і практичний інтерес та можуть бути використані в різних галузях діяльності, а саме:

– у правотворчій – для вдосконалення нормотворчої діяльності держави під час прийняття конституційних та законодавчих актів в частині регулювання конституційного процесу;

– у правозастосовній – під час вирішення проблем та недоліків, що виникають із здійсненням конституційного процесу;

– у навчально-методичній – при викладанні навчальних дисциплін з конституційного права та конституційного процесу, а також під час підготовки підрозділів підручників і навчальних посібників із відповідних навчальних дисциплін, монографій, наукових статей, тощо.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ПЕРІОД ПЕРЕДУМОВ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ПІСЛЯ ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (1990-2006 РОКИ)

1.1. Трансформація конституційних засад за часів існування Конституції УРСР до прийняття Конституції України

На початку дослідження конституційного процесу України, важливим є «занурення» до його відтоків, з'ясувавши, як все починалося до моменту прийняття Конституції України, адже без цього був би втрачений логічний «ланцюг» для подальшого висвітлення окресленого питання.

Насамперед зазначимо, що реалізація ідеї незалежності нашої країни стає можливою на фоні симбіозу певних чинників, які сформувались за соціально-політичним життям радянської України. Господарський комплекс СРСР базувався не економічними законами, а жорсткими централізованими управлінськими структурами, коли панувала тоталітарна радянська система. Саме тому, переформатування політичних владних команд і заклало фундамент для подальшого конституційного процесу, який розпочато з прийняттям Конституції УРСР на теренах нашої країни.

Згодом, після того, як Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [1] – це засвідчило перший крок до фактичного та юридичного закріплення незалежності України. Декларацією було окреслено засади народовладдя, державної влади, територіального верховенства, економічної самостійності, тощо [1]. Декларація заклала підґрунтя для створення демократичного суспільства, в якому будуть забезпечуватись права і свободи людини, будуватись правова держава, а також

реалізовуватиметься повноцінний розвиток українського народу з політичним, економічним, соціальним і духовним спрямуванням.

З метою подальшого державотворення України, виходячи з фундаментальних основ Декларації [1] – 24 серпня 1991 року Верховна рада УРСР проголосила незалежність України, створивши самостійну українську державу під назвою «Україна» [2]. Прийняття цього ознаменованого документу заклало те, що наразі чинними є виключно Конституція та законодавчі акти України.

Нові реалії суспільного життя вимагали кардинальної модернізації конституційних засад захисту в частині державного ладу. У зв'язку з цим, Постановою Верховної Ради УРСР від 19 червня 1991 року було прийнято «Концепцію нової Конституції України» [3]. Цим документом сформульовано загальнометодологічні принципи, відповідно до яких: за текстом нової Конституції мають проводитись «ідеали правової держави», за якою людина визнається найвищою соціальною цінністю з гарантуванням їй прав і свобод. Реалізація норм Конституції має базуватись на нормах прямої дії. В тому числі за цією Концепцією вдалось сформувати інститут конституційних законів, посилення на які в подальшому будуть закріплюватися за текстом Конституції [3].

Зазначимо, що структура Концепції в якійсь мірі була втілена вже в чинну Конституцію України, не дивлячись на непересічні перипетії конституційного процесу до моменту, як її було прийнято. Подібне свідчить про високий рівень науково-експертного опрацювання даного нормативного акту. Це був закономірний результат тяжкої та кропіткої роботи, в першу чергу, вітчизняних конституціоналістів, які змогли подолати існуючі перешкоди, надавши прогресивні політико-правові ідеї, за допомогою яких було підготовлено цілісний проєкт Конституції, спрямування якого – побудувати демократичну та правову державу [4, с. 64].

1 липня 1992 року проєкт Конституції України (в основу якого закладено положення Концепції) – вноситься на всенародне обговорення. Після жвавих обговорень, прийнявши пропозиції та зауваження, вже у жовтні 1993 року Верховною Радою України (ВРУ) сформовано оновлений склад Конституційної комісії, обов'язком якої було доопрацювання проєкту нової Конституції України, виходячи з результатів всенародного обговорення [5, с. 20].

23 листопада 1995 року Комісією вноситься проєкт нової Конституції України до ВРУ, аби її розглянути і прийняти. Пізніше, в березні цього ж року, проєкт представлено на спеціальному пленарному засіданні ВРУ. На превеликий жаль, але представлений проєкт Конституції України у ВРУ не отримав негайної реакції для продовження його розгляду за рахунок регламентної процедури, за якою відбувається опрацювання законопроєктів. Звідси починались різні регламентно-політичні «маневри» щодо процедури включення до порядку денного ВР проєкту Конституції України. З ціллю – зберегти логіку та безперервність конституційного процесу, у квітні 1996 року представниками фракцій за ініціативним порядком було створено Міжфракційну узгоджувальну групу, мета якої – доопрацювати проєкт Конституції [5, с. 22].

З метою продовження наведеного, слід вказати, що Міжфракційна узгоджувальна група, не покладаючи рук, функціонувала по пів доби, опрацьовуючи кожну статтю проєкту Конституції. Більшу частину принципів поправок погоджено з Президентом, після чого Міжфракційною узгоджувальною групою відбувався завершальний перегляд доопрацьованого тексту проєкту Конституції [5, с. 23].

19 червня 1996 року настає кінцевий етап конституційного процесу. Стає очевидним неприйнятність результатів його закінчення з однієї сторони – для «лівої» частини ВР, а з іншої – для оточення Президента, яке прагнуло не допустити зламу «цілісної моделі»

президентської республіки. Разом з тим, у відповідальний момент, коли настала необхідність мобілізувати парламентську «міць», щоб прийняти Конституцію, деяка частина фракцій здійснили бойкот ВР, призупинивши роботу ВР. Тим самим, подібне обумовило у процесі прийняття Конституції жорсткі протистояння між тими, хто є прихильником авторитарної влади в особі президента, який виступає гарантом інтересів «новоспеченої олігархії» [4, с. 73].

В таких «неадекватних» умовах, з 21 червня ВР почала розгляд в пленарному режимі виключно текст проєкту Конституції України. Вперше та в той же час, востаннє, за сучасною парламентською практикою – конституційний процес здійснювався так, що законопроект розглядався з Преамбули, послідовно, аналізуючи кожен статтю, де автором тієї чи іншої пропозиції отримувалось право виступу, щоб обґрунтувати свою позицію перед початком голосування. Відмітимо, що приймати рішення по кожній статті було надзвичайно складно, тому що гострота розбіжностей та різноманітність політичних поглядів була неймовірною.

Згодом, о 9:20 ранку 28 червня 1996 ВРУ приймає Конституцію України [6], за яку проголосувало 315 народних депутатів (з 300 необхідних).

Конституційний процес за історичною конституційною добою, якій передувало остаточне голосування за Конституцію, суттєво змінив світогляд багатьох депутатів. На протязі довгих годин дискусій по статтям проєкту Конституції, виступів та суперечок, низка депутатів відчули те, що вони є причетними до процесу реалізації вищого Закону України, усвідомлюючи, при цьому, щасливу мить, коли саме вони залишають свої імена в історії творення української держави [4, с. 78].

Тож, по затвердженій Конституції України Президентом отримується практично домінуючий контроль в частині формування Кабінету Міністрів України, керівного складу центральних органів

виконавчої влади, тощо. Знижується політичне впливання ВР як органу представницького спрямування. Стає очевидною і відсутність дієвої системи стримувань і противаг між ВРУ і Президентом (обмежуються можливості задля того, щоб достроково припинити повноваження ВР Президентом, і для того, щоб ВР здійснювала процедуру імпічменту).

Водночас, прийнявши Конституцію України, остаточно закріпилась державність нашої країни, а також основоположні гарантії прав і свобод громадян. Окрім цього, остаточно ліквідовано «вертикаль» рад, чітко встановивши компетенцію ВРУ, АРК та органів місцевого самоврядування.

Нова Конституція України зафіксувала винятково фундаментальну засаду верховенства права, при якій право є вище за політику, за ідеологію та доцільність. Праву повинна підпорядковуватись і сама держава, обов'язок якої – утверджувати і забезпечувати права і свободи людини і громадянина.

На підставі вищевикладеного можна зробити наступні висновки. Початок конституційного процесу України пройшов дуже складний шлях до оптимального балансу щодо здійснення трансформаційних конституційних засад, який знаменується прийняттям державного суверенітету, а згодом – здобуттям незалежності України.

Обумовимо, що все дійсно значиме та велике завжди зароджується з певними складностями, а вже потім при фактичному існуванні приречене відстоювати власну істинність, зберігаючи прозорість. Наведене свідчить про здійснюваний конституційний процес, який було пройдено до моменту прийняття доленосної Конституції України (28 червня 1996 року), яка є принципово новим та вищим законом держави, що виражає суверенну волю народу України. Цим законом наша країна конституйована як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, перед якою відкривається вектор подальшого розвитку разом з існуючими країнами демократичного типу.

1.2. Розвиток конституційної процесу України за часів проведення всеукраїнського референдуму та здійсненої політичної реформи

Продовжуючи аналіз розвитку конституційного процесу України, в даному підрозділі дослідження буде акцентовано увагу на події, які заслуговують окремої уваги в контексті окреслення нашого питання, а саме всеукраїнський референдум (2000 року) та політична реформація (2002-2006 роки), які є фундаментальними складовими після того як було прийнято Конституцію України.

У 1999 році, коли покладено старт президентській виборчій кампанії, діючим Президентом Леонідом Кучмою проголошуються наміри внести певні зміни до Конституції України через всеукраїнський референдум. Саме тому, президентські структури розгорнули широкомасштабну кампанію по пропаганді референдуму, щоб зібрати необхідну кількість голосів для його підтримки.

15 січня 2000 року, Президентом на підставі зібраних понад 3 млн. підписів, оперуючи положеннями Конституції України, було видано Указ «Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою» [6;7]. В даному контексті не можемо не відмітити на низку протиріч, які стосуються правових підвалин референдуму, обумовлених морально застарілим Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 1991 року [8], який приймався ще до того, як відбувався референдум про незалежність України. Тож, даний закон передбачає ряд положень, які не відповідали Конституції України. Наприклад, його положення передбачали призначення всеукраїнського референдуму ВРУ, а за Конституцією призначення такого референдуму – це пряма прерогатива Президента. Серед іншого, законом робилась відсилка на вже не існуючі в той момент органи влади, які прив'язані до процесу всеукраїнського референдуму.

Отже, створилась ситуація, при якій правова регламентація, аби провести такий референдум була морально застарілою та потребувала явних змін. На нашу думку, при такому аспекті, доцільно було б в першу чергу удосконалити та модернізувати законодавчу базу щодо проведення всеукраїнського референдуму, а вже потім ініціювати його проведення. Подібні зміни дозволили б уникнути значної кількості протиріч, які згодом з'являлися в процесі підготовки всеукраїнського референдуму, етапу його проведення та після імplementування його результатів.

Продовжуючи, зазначимо, що Указом Президента України (наведеним вище) на всеукраїнський референдум виносились ключові питання з варіантами відповідей так або ні (виокремлювати відомі всім питання всеукраїнського референдуму не вбачаємо за доцільне, щоб не виходити за межі дослідження).

В контексті наведеного, слід вказати, що 27 березня 2000 року Конституційним Судом України (далі – КСУ) приймається рішення по справі «за конституційними поданнями 103 і 108 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України про всеукраїнський референдум за народною ініціативою» [9], відповідно до якого два питання, які виносились на всеукраїнський референдум – визнаються неконституційними, тим самим, вони були вилучені. У зв'язку з цим рішенням, Президентом видається Указ від 29 березня 2000 року «Про внесення змін до Указу Президента України від 15 січня 2000 року № 65» [10].

Важливо відмітити і те, що всеукраїнський референдум викликав в більшій мірі негативне сприйняття також у Європейській комісії за демократію через право (Венеціанська комісія), якою було ухвалено Висновок, наголосивши на неузгодженості Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» з Конституцією України. Також вона аргументувала те, що статус референдуму за народною ініціативою

не встановлюється Конституцією, тобто не зрозуміло, який він носить характер (дорадчий або обов'язковий) [11].

Щодо питань, винесених на всеукраїнський референдум, Комісією було зроблено відповідний аналіз та в цілому висловлено критичне відношення до них в контексті процедурного та змістовного аспекту [11].

За результатами всеукраїнського референдуму Президентом було подано відповідний проєкт Закону № 5300 «Про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою» від 18 січня 2001 року [12]. Здійснивши власний аналіз цього проєкту, можемо прослідкувати, що він оперує невідповідністю результатів референдуму. Мається на увазі, що за цим документом реалізація народної волі схилилась до внесення змін, які мають відношення лише до одного із чотирьох питань, винесених на голосування, а саме (стосовно дострокового припинення повноважень ВРУ Президентом, за умови неможливості депутатами створити на протязі місяця дієву парламентську більшість) [12]. Інші питання за цим проєктом не деталізувались. Отже, даний проєкт закону зазнав «поразки», тому що в кінцевому результаті його не прийняли.

Як засвідчують, основними причинами його неприйняття були політичні, оскільки в той момент було розпочато скандал, який суттєво знизив рівень довіри до Президента Кучми, окрім цього, продовжувались його протистояння з ВРУ [5, с. 34]. Цілком імовірно, що ініціатори референдуму на чолі з Президентом наперед бачили безперспективність його реалізації, щоб в майбутньому підготувати плацдарм не неприйнятні положення Конституції України. Загалом, всеукраїнський референдум був однією з перших, але не останніх спроб провести корегування конституційних засад органів державної влади.

Переходячи безпосередньо до розгляду іншої складової частини підрозділу – «політичної реформації», відразу слід вказати на прийнятий

Президентом України Указ від 26 березня 2001 року «Про підготовку проекту Концепції реформування політичної системи України» [13], який був фундаментальним, однак, після його прийняття, на протязі півроку ніяких практичних кроків в частині реформування політичної системи не відбувалося.

Черговою ініціативою Президента щодо проведення в Україні політичної реформи було публічне звернення Леоніда Кучми до народу України з нагоди 11 річниці незалежності України (24 серпня 2002 року). Під час звернення робився акцент на наступному:

- перейти до парламентсько-президентської республіки, що передбачало створення Уряду парламентською більшістю, обмеживши тим самим повноваження Президента на користь ВРУ;

- ухвалити новий закон про вибори народних депутатів України, щоб вибори відбувалися виключно по партійним спискам [14].

Пізніше, 25 грудня 2002 року Кучмою зроблено знакову заяву. Так, він ознаменував початок політичної реформи як головну подію 2002 року та основоположним державним пріоритетом на подальший 2003 рік, а також додав, якщо не провести політичну реформу до наступних виборів Президента, то в такому разі її зовсім не буде проведено [14]. Після такої заяви, окремі політичні сили змінили своє відношення до серйозності намірів президента щодо подальшої конституційної реформи, тим самим, шанси на успішність проведення політичної реформи суттєво піднялись.

За цих умов, наступного дня Постановою ВРУ було прийнято рішення «Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України про опрацювання проектів законів України про внесення змін до Конституції України» [15].

Першочерговою задачею Комісії було доопрацювання законопроектів про зміни до Конституції України, які раніше вносились

різними групами депутатів, цілеспрямованою метою яких було реформування системи державної влади.

Далі, 4 лютого 2003 року відкривається 3 сесія ВРУ. До порядку денного якраз і виносилось питання про зміни до Конституції. В цей же день, Кучмою було зроблено заяву про намір подати власний проєкт таких змін в контексті проведення політичної реформи, аргументуючи цей крок тим, що ВРУ не робила ніяких практичних дій в цьому питанні. В цей же час проходить круглий стіл Національного інституту стратегічних досліджень з питань реформування політичної системи, що є свідченням широкомасштабної президентської кампанії по внесенню змін до Конституції України [16, с. 103].

Беручи до уваги вищенаведені міркування, 6 березня 2003 року Президентом України приймається Указ «Про винесення на всенародне обговорення проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України»» [17]. Взявши за основу даний указ, 19 червня 2003 року у ВРУ було зареєстровано відповідний законопроєкт за № 3207 [16, с. 151].

Необхідно зауважити, що законопроєктом представлено деякі положення, які відповідали намірам Президента перейти до парламентсько-президентської республіки, однак, з позиції багатьох аналітиків, насправді цей законопроєкт спрямований на те, щоб зберегти і навіть в певних аспектах посилити владу Президента, що по суті свідчило про збільшення його впливу [16, с. 152].

Також законопроєктом представлено низку положень, які не підтримувались в загальній більшості народними депутатами. До таких, наприклад, слід відносити ті, що стосуються формування двопалатного парламенту, зменшення числа депутатів ВР, можливість приймати законодавчі акти через референдум [16, с. 153]. На наш погляд, така ситуація фактично унеможливила впевнену підтримку окресленого законопроєкту, поданого від Президента. Як результат – парламентом не

було прийнято цей законопроект, який в принципі міг встановити загальні підходи до змістовної деталізації подальших змін до Конституції України.

15 квітня 2003 року відбувається щорічне Послання Президента України до парламенту. Зазначимо, що в цьому посланні було представлено новелу, яка відмічається тим, що політична реформа має здійснюватись, виходячи з проведення масштабної адміністративної реформи, реалізація якої дозволить радикально змінити структуру та функціональність центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Тож, головними постулатами Президента України під час виступу були такі:

1) політика реформа має проходити за період президенства Леоніда Кучми;

2) готовність проводити круглий стіл, щоб обговорювати питання політичної реформи за участю ВР та Уряду. Президент сам зацікавлений в тому, щоб проєкти про зміни до Конституції проходили встановлену законом експертизу;

3) необхідність налагодження механізму прямої дії в частині проведення всенародного референдуму з питань щодо внесення змін до Конституції, враховуючи міжнародний досвід та європейські стандарти демократичних країн [14].

Свідченням цього щорічного послання було закріплення позицій за Кучмою в питаннях реформування політичної системи.

У зв'язку з наведеним та з метою продовження, слід зазначити, що Тимчасова спеціальна комісія [15] за результатами діяльності, підготувала новий законопроект, який було внесено до ВРУ 1 липня 2003 року за № 3207-1 [18], який також не знайшов своєї підтримки, як і законопроект Президента за № 3207.

Згодом, 4 вересня 2003 року ВРУ було внесено інший проєкт Закону «Про внесення змін до Конституції України» за № 4105 [19].

За попередніми оцінками аналітиків, ключовими цілями цього проекту були наступні:

- обмежити повноваження новообраного у 2004 році Президента України (по великій ймовірності ним може стати Ющенко);
- створити необхідні умови, аби зберегти «стару» політичну еліту у разі зміни Президента, тощо [16, с. 165].

Попередньо схваливши цей законопроект 24 грудня 2003 року, його було направлено до КСУ, позитивний висновок якого було надано 16 березня 2004 року. Після цього було назначено дату, аби остаточно його ухвалити. За проект проголосувало 294 депутати, тобто, не вистачило буквально шести голосів, щоб його прийняти [16, с. 166]. Відтак, не дивлячись на це, робота над конституційною реформою продовжується, свідченням чого є прийняття іншого проекту від 19 вересня 2003 року за № 4180 [20].

Забігаючи наперед, зазначимо, що саме цей проект закону було прийнято. З головних змін, які було внесено, виокремимо такі: 1) чергові вибори парламенту проводяться у 2007 році; 2) новий президент обирається в жовтні 2004 року, а наступний у 2007 році [20].

Роблячи проміжний висновок, слід відмітити, що головною задачею конституційної реформи 2003-2004 років є задекларований перехід від «президентсько-парламентської» до «парламентсько-президентської» республіки. Такі зміни передбачали значне підвищення ролі ВРУ та Уряду, виходячи з перерозподілу компетенції між Президентом та наведеними органами влади. Між тим, конституційна реформа вбачала також досягнення інших цілей: 1) забезпечення стабільної фракційної структури ВР, а також зв'язку між Кабміном та політичними силами; 2) реформування системи адміністративно-територіального устрою держави і місцевого самоврядування з врахуванням європейських стандартів; 3) завершення реформування судової влади, яка буде незалежною, доступною та справедливою до

своїх громадян [16, с. 172]. Як ми знаємо, більшу частину цілей не було досягнуто.

Насамкінець зазначимо, що ідея наступного скасування результатів конституційної реформи ознаменувала проведення голосування 8 грудня 2004 року Законом України «Про вибори президента України» та прийняттям 24 грудня цього ж року законопроекту про внесення змін до Конституції за № 2222, тим самим, засвідчивши політико-правовий компроміс, обравши президентом Ющенка та розв'язавши суспільно-політичне протистояння за часів Помаранчевої революції. Прийнятий законопроект передбачав, що один блок змін вступить в законну силу з 1 січня 2006 року, а інший – після обрання у березні 2006 року нового складу ВРУ [16, с. 180].

Таким чином, після прийняття Конституції України конституційний процес продовжує свій розвиток в аспекті межування двох значимих періодів: 1) проведення всеукраїнського референдуму в 2000 році, який є однією з перших, але не останніх спроб провести корегування конституційних засад органів державної влади; 2) політична реформація, здійснювана протягом 2002-2006 років, яка характеризується суттєвим протистоянням Президента та Парламенту, а також низкою поданих законопроектів щодо внесення змін до Конституції України.

РОЗДІЛ 2

ПОДАЛЬШИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ПІДГОТОВКИ ПРОЄКТІВ НОВОЇ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ (2007-2013 РОКИ)

2.1. Конституційні зміни, пов'язані з підготовкою проєктів нової Конституції України

Окреслений розділ дослідження демонструє подальший період розвитку конституційного процесу України, який ми межуємо умовно 2007-2013 роками, пов'язаних з підготовкою проєктів нової Конституції України та кардинальних змін щодо конституційного ладу. У зв'язку з наведеним, в першу чергу, в цьому підрозділі пропонуємо зосередитись на аналізі першої складової.

Слушним видається зауважити, що в часовий проміжок з 2007 по 2010 роки для суспільного загалу презентувалось багато проєктів щодо змін до Конституції України. Враховуючи обмеження по об'ємам дослідження, принагідно проаналізувати ті, що на нашу думку, є основними та містять контраверсійні положення.

У перші роки каденції новообраного президента України – Віктора Ющенка, в його адміністрації відбувається бурхлива діяльність стосовно підготовки чергового проєкту змін до Конституції України. Так, згодом, групою конституціоналістів було представлено проєкт, який прозвали «Конституція В. Шаповала». Цей документ не мав офіційності, а його оцінку проводила Венеціанська комісія, яка в цілому не підтримала даний проєкт [21, с. 88]. Сам В. Шаповал як головний автор відмічав, що «відсутність відчутної підтримки проєкту в суспільстві та політикумі була результатом потужної інформаційної кампанії» [21, с. 89]. В доповнення він говорив: «якщо уважно почитати текст висновку на

проект групи Шаповала англійською мовою, можна сказати, що він позитивний» [21, с. 90]. Цікавою є думка академіка І. Юхновського, який відмічав, що «запропоновані групою В.Шаповала зміни до Конституції України є проектом покращеної президентської форми правління і основою для перехідного варіанту Конституції, який усуває недоречності Основного Закону 1996 року і вади конституційних змін 2004 року» [21, с. 92].

Загалом, негативне забарвлення за фаховим та суспільним середовищем цього проєкту характеризується тим, що цей документ розширює президентські повноваження та формально зберігає змішану систему владу (так званий напівпрезидентський режим) [21, с. 95]. На нашу думку, хоч і «Конституція В. Шаповала» – це усього-на-всього ініціативний проєкт конституційних експертів, але вона запам'яталась як елемент жвавих дискусій в аспекті проведення подальшої конституційної реформи України.

Продовжуючи, слід вказати, що 27 грудня 2007 року Президентом створюється Національна Конституційна рада (НКР), щоб та підготувала та оновила системну концепцію конституційного регулювання суспільних відносин, а також представила оновлений проєкт нової редакції Конституції України. Самим Президентом було надано власний погляд стосовно грядущих конституційних змін, який передбачав 5 основоположних напрямів удосконалення нині діючої Конституції, серед яких:

1) посилити конституційні гарантії прав і свобод громадянина (тобто реально забезпечувати їх захист, в тому числі через судові органи);

2) розширити конституційне регулювання інститутів безпосередньої демократії;

3) підвищити дієвість в частині функціонування механізму державного спрямування;

4) реформувати територіальний устрій держави та місцеве самоврядування;

5) визначити зовнішній вектор України за процесами світової та Європейської інтеграції [22].

В подальшому, відповідний проєкт Закону № 4290 «Про внесення змін до Конституції України» від 31 березня 2009 року було внесено до ВР [23]. Проте, він не був розглянутий парламентом, а багаторічні намагання новообраного Президента України відновити авторитарність своїх повноважень як глави держави не дали очікуваних результатів.

З метою продовження, виділимо ще один проєкт Закону № 2722 «Про внесення змін до Конституції України (щодо вдосконалення механізму функціонування державної влади» від 8 липня 2008 року [24]. Пропонуємо виокремити досить цікаві новели, що надаються цим проєктом:

1) на парламент покладається додаткове повноваження в частині «призначення всеукраїнського референдуму щодо схвалення рішення про вступ України до міждержавних об'єднань» [24] (п. 2 ч. 1 ст. 85);

2) оригінальним внеском є пропозиція, яка стосується механізму, за яким розподіляються депутатські мандати по результатам виборів: «політична партія, яка отримала більшу відносно інших партій кількість голосів виборців, але меншу тієї, що забезпечує обрання більшості від конституційного складу Верховної Ради України отримує двісті двадцять шість депутатських мандатів» [24] (ч. 3 ст. 77);

3) процедура імпічменту Президента значно полегшена, а саме, пропонується усунути Президента з поста ВРУ «за дії, що шкодять національним інтересам України» [24] (ч. 1 ст. 111). З процедури вилучають таких суб'єктів як Верховний Суд, КСУ та спеціальних прокурорів і слідчих;

4) пропонується обирати суддів строком на 5 років (ч. 4 ст. 126) [24].

Звісно, що це не весь перелік новел, які пропонувались, але ми звернули увагу на ті, що становлять певний інтерес. В цілому, наведений проєкт демонструє специфічний механізм, за яким відбуватиметься перехід до парламентської форми правління. На нашу думку, подібний механізм демонструє неприйнятну та завуальовану «узурпаційну» систему, за якою порушується конституційна засада рівності громадян: «один громадян – один голос».

Далі слід відмітити лютий 2009 року, коли від Всеукраїнської громадської організації А. Гриценко було презентовано власний проєкт змін до Конституції України. Як відмічає автор: «Основний Закон держави, за умови внесення до нього пропонованих змін, має перетворитися на Конституцію Порядку» [16, с. 202].

Задекларованою ціллю змін до Конституції за цим проєктом є термінове наведення демократичного порядку. Адже демократія є законом і його суворе додержання на користь громадян і відображає їх як носіїв демократії та влади. Аби навести порядок, необхідна сильна та дієва влада, а для цього: а) необхідно модернізувати керованість країни та оновити фактично ліквідовану систему державної влади; б) оновити довіру до влади зі сторони суспільства загалом [16, с. 204].

Самим же проєктом пропонувалось внести зміни до ст. 76 «Конституційний склад Верховної Ради України – чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування» [6] та до ст. 161 «День прийняття Конституції України є державним святом – Днем Конституції України» [6].

Окрім цього, оперуючи основоположною ціллю проєкту, найбільшої уваги потребує організація державної влади як слабкої ланки. В контексті наведеного, як відмічав А. Гриценко: «за ситуацію в країні має відповідати одна людина – Президент. Він, будучи главою держави, повинен очолювати виконавчу владу, формувати та керувати

Кабінетом Міністрів. Це буде уряд Президента і на чолі з Президентом. Оскільки уряд формуватиме та очолюватиме Президент, з Конституції запропоновано вилучити норми про парламентську коаліцію, про формування і відставку уряду парламентом» [16, с. 206-207].

З-поміж іншого, проєктом надається низка положень, які, з однією сторони наділяють Президента значними повноваженнями, а з іншої – пропонують закласти фундаментально нову та надійну систему струмувань і противаг. За такою системою вагоме місце відводиться референдуму в частині недовіри до Президента або ВРУ. Подібний референдум, як вважає автор: «повинен мати право оголошувати обидва суб'єкти влади» [16, с. 207].

Отже, слід констатувати, що «Конституція Порядку» А. Гриценко в цілому не схвалювалась в широкому колі політичних та експертних аналітиків. Наведене обумовлено по більшій мірі тим, що суспільством за роки незалежності вже переконалося в тому, що «сильний Президент» та «сильна рука» – це органічний симбіоз для усталеної олігополії (домінуюче положення). Відтак, парламент при такій системі став би історичним правом та політичним явищем [16, с. 209].

Відштовхуючись від наведеного, наостанок слід вказати, що законопроектна діяльність, яка стосується внесення змін до вищого Закону України не закінчується окресленими вище прикладами. У 2008-2009 ця діяльність не зупиняється та продовжується реєстрацією багатьох інших проєктів до ВРУ, однак межі дослідження не дозволяють нам зробити більш поглиблений аналіз щодо них. Важливо зауважити на тому, що більша частина подальших проєктів в частині модернізації Конституції України демонстрували політичну спрямованість або рефлексію за конкретною соціально-політичною ситуацією. Ідеї пропорованих змін заклали логічний політико-правовий фундамент, аби виправдати майбутнє рішення КСУ від 30 вересня 2010 року, яке є

достатньо важливим в історії конституційного процесу (про яке мова буде йти в наступному підрозділі дослідження).

Як підсумок, необхідно вказати про те, що подальший період розвитку конституційного процесу України можна пов'язати з підготовкою проєктів нової Конституції України, який проходив в період з 2007 по 2010 роки. Протягом цього часового відрізка для суспільного загалу презентувалось багато проєктів щодо змін до Конституції України. Нами було виокремлено ті, що є основними та викликають певний інтерес.

2.2. Конституційні зміни, пов'язані зі змінами конституційного ладу України

В даному підрозділі дослідження аналіз буде стосуватися другої складової конституційних змін, пов'язаних зі змінами конституційного ладу України.

Зазначимо, що обов'язок захисту конституційного ладу України покладається на Президента, ВРУ, Кабмін, прокуратуру, суди, а особливо на такий орган як КСУ, який вважається формальним незалежним та спеціальним судовим органом. КСУ проходив складний шлях свого становлення, а його непоодинокі рішення набували неприйняттого для нього змістовного конституційного нагляду. Згадаємо взаємовиключні рішення стосовно порядку, за яким формується парламентська коаліція. Останнім з таких рішень було практично «паралізовано» передбачений Конституцією України механізм, що в результаті позбавило главу держави двох підстав конституційного характеру, аби достроково припинити повноваження ВРУ [25]. Дане рішення КСУ продемонструвало, що судді готові без внесення відповідних змін до Конституції України, оперуючи лише

власними думками та досить спірними висновками, вносити зміни до змісту та сутності тих чи інших положень вищого Закону України.

Свідченням наведеного стало інше рішення, яке спричинило резонанс, а саме – «Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222 (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України)» № 20 від 30 вересня 2010 року [26]. Цим рішенням, без перебільшення, історія держави розділилась на «до» та «після», у зв'язку з чим, не можемо не охарактеризувати його більш ґрунтовніше. Тож, в основі цього рішення був виключно аналіз відмінностей між законом № 2222 та проектом закону № 4180 (про який наголошувалось в попередньому розділі). КСУ надав висновок про те, що ним не розглядались поправки, що вносились під час остаточного ухвалення закону № 2222 стосовно відповідності вимог статей 157 і 158 Конституції України (стосуються внесення змін).

Продовжуючи наведене, відмітимо висновок Венеціанської комісії від 17 грудня 2010 року «Про конституційну ситуацію в Україні» щодо рішення КСУ від 30 вересня 2010 року. Так, венеціанська комісія з приводу таких змін зазначила наступне: «в той час як деякі європейські країни явно передбачають таку можливість, судовий перегляд прийнятих конституційних змін є відносно рідкісним процедурним механізмом. У деяких країнах, судовий перегляд конституційних змін в теорії можливий, але ніколи не застосовувався на практиці. В інших країнах, він був відхилений на тій підставі, що суди як державні органи не можуть ставити себе вище конституційного законодавця, який діє як конституційна влада. Системою, яка рішуче відкинула судовий перегляд конституційних змін, є французька система, за якої такий перегляд не входить до компетенції Конституційного суду (або будь

якого іншого суду), оскільки конституційний законодавець є сувереном, тому конституційні зміни не можуть бути предметом розгляду інших органів (які самі створені відповідно до Конституції)» [27] (п. 30 Глава IV).

КСУ своїм рішенням вбачав за необхідне здійснити попередження про те, що він «виходить із того, що конституційному контролю підлягає не зміст Закону №2222, а встановлена Конституцією процедура його розгляду і затвердження» [26] (п. 4 мотивувальної частини). З яких конкретно положень Конституції проявляється таке його повноваження, КСУ не пояснюється. В той же час, рішення КСУ від 5 лютого 2008 року [28] схиляє нас до осмислення ним природи «закону про внесення змін до іншого закону», особливо до Конституції України як документа, змістовне наповнення якого після набуття ним чинності стає невід'ємною частиною закону, що був змінений. Якщо говорити більш конкретно, то у рішенні КСУ від 5 лютого 2008 року чітко вказується, що «положення закону про внесення змін до Конституції України після набрання ним чинності стають невід'ємною складовою Конституції України – окремими її положеннями, а сам закон вичерпує свою функцію. З набуттям чинності Законом № 2222 його положення, оскаржені суб'єктом права на конституційне подання, є фактично положеннями Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 року, яка діє в редакції Закону № 2222» [28].

У зв'язку з наведеним, нам не до кінця зрозуміло, по яким причинам КСУ відверто проігнорував своє рішення стосовно питання, яке розглядалось 30 вересня 2010 року? Однак, КСУ не забув зробити відсилку на інші власні рішення, відповідь на які відображена за резолютивною частиною рішення КСУ [26]. Якщо коротко, то ним було зведено статус Закону № 2222 до звичайного, яким вносяться зміни до йому подібних законодавчих актів. Нагромадження взаємовиключних позицій і висновків КСУ використовував виключно з ціллю –

обґрунтувати можливість аналізу тексту закону про внесення змін до вищого Закону України безвідносно до змісту усієї Конституції, «відірвавши» з її тексту все, що обумовлювалось прийняттям Закону № 2222.

Загалом, висвітлені дії КСУ спричинили наступні наслідки:

1) визнано неконституційним Закон України № 2222, який по своїй природі не може виділятися із тексту Конституції України та стати предметом самостійного розгляду КСУ;

2) КСУ в мотивувальній частині рішення аргументував таке: «визнання неконституційним Закону № 2222 у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та ухвалення означає відновлення дії попередньої редакції норм Конституції України, які були змінені, доповнені та виключені Законом № 2222. Це забезпечує стабільність конституційного ладу в Україні, гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, цілісність, непорушність та безперервність дії Конституції України, її верховенство як Основного Закону держави на всій території України» [26]. Разом з тим, слід зауважити, що резолютивна частина рішення КСУ не надає цей висновок.

Попередньо відзначимо, що рішенням КСУ від 30 вересня 2010 року спричинено антиконституційну деформацію правової бази України, «легітимізувавши» узурпацію влади Президентом Януковичем. Як результат – главою держави було легально вибудовано систему «сильної влади», при якій передбачається тотальне підпорядкування усіх владних структур, від державного до місцевого рівня. Наслідки даного рішення в повній мірі відобразились на подіях 2013-2014 років, створивши «квазі конституційно-правові» засади для подальшого авторитарного правління Віктора Януковича [29, с. 94].

З метою продовження, не можемо оминати увагою подальший розвиток подій. Так, Януковичем було вирішено здійснити легалізацію

антиконституційного авторитарного режиму за допомогою імітації конституційного процесу, задіявши в ньому орган, який мав довіру серед суспільства. Мова йде про Конституційну Асамблею (як спеціального допоміжного органу при Президенті України), затверджену відповідним Указом Президента України від 17 травня 2012 року [30].

Перше засідання Конституційної Асамблеї було охарактеризовано президентом як один із головних пріоритетів її діяльності, так як вона буде готувати фрагментарні зміни до Конституції України за сферою правосуддя. Також Януковичем було наголошено, що «конституційні зміни мають бути покладені в основу ефективної судової системи, запровадження європейських підходів доступу до судової професії, закріплення гарантій реальної незалежності суддів, утвердження дієвого та ефективного суддівського самоврядування» [29, с. 101].

Згодом, 4 липня 2013 року до ВРУ президентом вноситься проєкт Закону № 2522а «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів» [31]. Більша частина положень цього документу формально відповідали європейським стандартам. На нашу думку, даний проєкт потрібно осмислювати в першу чергу через призму реалій того часу. Іншими словами, положення проєкту необхідно «накладати» на реальну політико-правову ситуацію і в результаті надати прогнозування результатів їх дії. Тобто, якщо виходити з такого ракурсу оцінки, то можна однозначно стверджувати, що такий проєкт є неприйнятним та який створює небезпеку для незалежності суддів загалом, та вітчизняного правосуддя, зокрема.

Характеризуючи цей проєкт з власного погляду, відмітимо, що ним порушувався баланс державної влади, порівняно з тим, що передбачався за чинною на той період Конституцією України. Пропоновані в ньому положення істотно корегували конституційні повноваження ВРУ та Президента України за сферою судової влади. В тому числі ним пропонувалось суттєво змінити ситуацію за цим

трикутником, надаючи беззаперечний пріоритет Президенту, вилучаючи ВРУ з механізму формування суддівського корпусу. Разом з тим, компетенція Президента істотно розширюється: ним передбачається можливість вирішувати всі кадрові питання за судовою системою, а також питання в частині організації діяльності судової системи. Отже, прослідковується руйнація сформованої довгими роками системи противаг за вітчизняною системою влади, визначеної за Конституцією України редакції 1996 року, завдяки якій наша країна по сей день має змогу зберігати можливість демократично розвиватись, не дивлячись на складності, які на нас рушають.

В кінцевому результаті, окреслений проєкт № 2522а не прийнято, що свідчило про логічне завершення судової реформи Президента України – Віктора Януковича.

Підсумовуючи, зазначимо, що конституційний процес України часового проміжку 2010-2013 років відмічається змінами конституційного ладу України.

Особливістю цього періоду є рішення КСУ від 30 вересня 2010 року, яке спричинило історичний резонанс. Цим рішенням спричинено антиконституційну деформацію правової бази України, «легітимізувавши» узурпацію влади Президентом Януковичем. Як результат – главою держави було легально вибудовано систему «сильної влади», при якій передбачається тотальне підпорядкування усіх владних структур, від державного до місцевого рівня. Наслідки даного рішення в повній мірі відобразились на подіях 2013-2014 років, створивши «квазі конституційно-правові» засади для подальшого авторитарного правління Віктора Януковича.

РОЗДІЛ 3

ПЕРІОД СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО КУРСУ УКРАЇНИ (2014-2021 РОКИ)

3.1. Конституційні зміни в умовах проведення децентралізації та реформування правосуддя України

Заключний розділ дослідження насичений різноманітними подіями, пов'язаних з конституційним процесом України. Даний підрозділ містить дві безпрецедентні складові (децентралізацію та реформування правосуддя України), які відбувались на протязі 2014-2016 років, проте, перед тим, як «зануритись» до аналізу цього питання, необхідно дещо проаналізувати події, що передували цьому реформуванню.

З початком 2014 року, на фоні кризи владної вертикалі, за політичним простором було активізовано пропозиції стосовно того, щоб повернутися до редакції Конституції від 2004 року. Фактично, мова йшла про те, щоб обирати парламент по пропорційній системі та позбавити Януковича превалюючої частини значних повноважень (авторитарних). Відтак, між правлячою верхівкою (в особі Президента) та опозицією – 21 лютого 2014 року укладається офіційна угода [32, с. 70]. Цього ж дня, на виконання цієї Угоди ВРУ приймається (без відповідного висновку КСУ) більшістю голосів – спеціальний Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» [33], що означало повернення редакції Конституції України зразку 2004 року.

Беручи до уваги наведене, слід вказати, що наступного дня Януковичем було відмовлено у підписанні та оприлюдненні окресленого закону, тим самим, ним дезавуювано подальшу дію Угоди. При такій

ситуації, єдино можливим виходом на такі дії президента, що в подальшому вплинуло на його втечу за межі України – було прийняття 22 лютого 2014 ВРУ постанови «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України» [34]. Це рішення було крайньою необхідністю, аби зберегти механізм влади та саму державу.

Якщо оперувати формально-правовою точкою зору, то в подібного роду ситуації, потрібно було залучати процедуру імпічменту Президента. Проте, як нам відомо з подій того часу, реалізувати її було просто нереально, оскільки Янукович вже покинув межі держави та й взагалі стан КСУ та вся судова система були дезорієнтовані, а відтак, якщо б навіть ця процедура мала місце бути, то це б виглядало як профанація, ніяк інакше. Отже, прийнятим рішенням – ВРУ максимально «відкинула» у сторону будь-яку небезпеку, яка могла загрожувати суверенітету та територіальній цілісності держави. Загалом, названі події та їх наслідки супроводжували Революцію гідності, яка обернулася для народу України з вкрай негативної сторони, що відобразилась на сьогоднішніх реаліях. Поглиблено розкривати це питання немає сенсу, адже воно виходить за межі та не є предметом нашого дослідження.

Переходячи безпосередньо до основного питання даного підрозділу, зазначимо, що після того, як пройшла Революція гідності, згодом, на перепалі тодішнього хаосу, обравши Президентом України Петра Порошенка, яким 7 червня 2014 року було складено присягу та запропоновано внести до Конституції зміни стосовно децентралізації, адже вона являлась основоположною темою в його передвиборчій програмі [35, с. 267].

26 червня 2014 року вже було надано відповідний проєкт Закону № 4178а «Про внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування)»

[36]. Як наголошувалось Президентом: «зміни до Конституції мали забезпечити децентралізацію державної влади, а також удосконалення окремих аспектів конституційно-правового статусу Президента, Парламенту, Уряду і прокуратури, сприяння ефективності системи стримувань і противаг у відносинах суб'єктів влади» [35, с. 274].

Окрім міркування Президента, пропонуємо поверхнево деталізувати окремі положення проекту в частині змін місцевого самоврядування, зокрема:

1) «закріплено вимогу регулювання законом умов і порядку утворення, ліквідації, зміни меж, найменування та перейменування адміністративно-територіальних одиниць і населених пунктів у межах районів» [36];

2) пропонується «докорінно змінити засади організації та функціонування органів місцевого самоврядування шляхом закріплення його розуміння, як права і спроможності жителів громад у межах Конституції і законів України самостійно вирішувати питання місцевого значення в інтересах місцевого населення, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування» [36] та багато інших.

Окреслений проєкт внесли до порядку денного, однак, його рух було «заморожено» по причині початку парламентських виборів, внаслідок чого вже у листопаді 2014 року Порошенко його відкликав.

Далі, протягом 2014 року представлялись й інші проєкти різноманітними групами народних депутатів, громадських організацій, експертних груп, які пропонували свої достатньо обґрунтовані пропозиції щодо можливих змін до Конституції України [35, с. 290].

Загалом, конституційний процес цього проміжку часу засвідчує наступне. Відбувається процес пошуку належних удосконалень до Конституції України, враховуючи різні підтексти та цілі.

З метою продовження, зазначимо, що новий етап конституційного процесу датується початком 2015 року, який відмічається низкою

президентських ініціатив та напрацьованих проєктів, які створили серйозну базу для формулювання чітких пропозицій щодо внесення подальших змін до Конституції України. Зупинимося на цьому питанні детальніше та охарактеризуємо знакові документи.

1. 16 січня 2015 року до ВРУ вноситься проєкт Закону № 1776 «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України та суддів)» [37]. Згідно до пояснювальної записки цього проєкту вказується: «настрої в суспільстві засвідчили, що такий імунітет народних обранців виявився невиправданим, оскільки він по суті перетворився в гарантію безкарності. Ураховуючи суспільні настрої, виникла нагальна необхідність скасування депутатської недоторканності» [37]. Між іншим, «потребує суттєвого вдосконалення інститут суддівської недоторканності та приведення його у відповідність із європейськими стандартами» [37].

Важливо вказати, що дискусії стосовно правомірності існування недоторканності тривали ще з моменту прийняття Конституції України.

Далі зазначимо, що 6 червня 2015 року КСУ було надано відповідний висновок до наведеного проєкту, а саме: «визнати таким, що відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України» [38].

В цілому, як вказували експерти та політична еліта, ідея того, щоб повністю скасувати депутатський імунітет та обсяг нині діючого конституційного статусу недоторканності, є явищами полярними та надмірними в державі демократичного типу. Депутатську недоторканність потрібно обмежувати до розумних меж, щоб були гарантії забезпечення безперешкодного та дієвого здійснення народними депутатами функцій, що на них покладаються. Тому, було прийнято рішення відкоригувати проєкт [35, с. 295]. Забігаючи наперед, цей проєкт було знято з розгляду 20 березня 2018 року, проте, саме питання

«депутатської недоторканності» ще не раз підіймалося, про що більш ґрунтовно вкажемо в заключному підрозділі дослідження.

2. 3 березня 2015 року, указом Президента України створено Конституційну комісію «з метою напрацювання узгоджених пропозицій щодо змін до Конституції України із залученням до цієї роботи представників різних політичних сил, громадськості, вітчизняного та міжнародного експертного середовища, сприяння досягненню громадського та політичного консенсусу щодо вдосконалення конституційного регулювання суспільних відносин в Україні» [39].

За результатами діяльності Конституційної комісії було напрацьовано проєкт Закону № 2217а «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» від 1 липня 2015 року [40], який було визначено як невідкладний. Коротко пройдемося по ключовим позиціям цього проєкту: 1) територія України ділиться на громади; 2) скасовується інститут голів місцевих державних адміністрацій, а ключові повноваження будуть зосереджуватись на рівні громад; 3) формуються виконавчі органи місцевого самоврядування (громади); 4) створюється інститут префектів, щоб наглядати за дотриманням Конституції та законів України органами місцевого самоврядування [40] тощо.

Як передбачається в пояснювальній записці до цього проєкту: «метою запропонованих змін є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування» [40]. Додамо, що ідея децентралізації мала підтримку переважної більшості громадян усіх регіонів України.

Попередньо відмітимо, що цей проєкт мав багато напрацювань, суперечок, дискусій, проте, його так і не втілено в життя за текстом Конституції України та відкликано аж 29 серпня 2019 року, на зміну якого було надано інший проєкт, але вже за каденції новообраного Президента України – Володимира Зеленського, тобто процес децентралізації триває по сьогоднішній 2021 рік (про це робитиметься акцент в заключному підрозділі дослідження).

3. Зміни до Конституції в частині правосуддя. Цей блок змін є дуже важливим для української державності, адже проблематика судової реформації не перестає нести актуальність з моменту здобуття незалежності Україною. За більш ніж 24 роки було багато спроб модернізувати систему правосуддя (яку наша країна успадкувала з радянських часів) починаючи з «малої судової реформи» у 2000 роках та завершуючи прийняттям у 2015 році Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» [41]. Втім, всі спроби не приносили суттєвих результатів. Причинами цьому були: складність становлення України як держави, стан суспільної свідомості, низький рівень правової культури верхівки влади, відсутність політичної волі, щоб проводити справжню та ефективну реформу, а не для «відводу очей», тощо.

Разом з падаючою довірою до судів, невпинно зростав суспільний запит, націлений на те, щоб проводити масштабну судову реформу в Україні. Судова реформа знаходилась на одному рівні з антикорупційною, що черговий раз вказувало на її першочергову затребуваність.

Водночас, було все очевидніше, що повномасштабну судову реформу неможливо провести без внесення змін до Конституції України, тому що її положення не тільки доцільно впливають на утвердження незалежного, неупередженого та добросовісного суду, а й унеможливають «псевдо» реформування системи правосуддя.

Тож, після того як оновлено владу після Революції гідності, конституційна реформа щодо змін в правосудді отримала реальні та позитивні поштовхи.

Вже згадувана Конституційна комісія [39] на протязі року забезпечила підготовку проекту Закону № 3524 «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25 листопада 2015 року [42].

Коментар президента до цього проекту був такий: «цих змін давно вже чекає українське суспільство, тож прошу парламентарів ретельно ознайомитися із законопроектом та розглянути його відповідно до процедури в максимально короткі строки, щоб вже до кінця зими ми мали оновлену Конституцію в частині правосуддя та будували в Україні справедливий суд у відповідності до високих європейських стандартів» [35, с. 313].

В свою чергу, виходячи з положень пояснювальної записки до цього проекту, можемо побачити, що «метою запропонованих змін є удосконалення конституційних основ правосуддя для практичної реалізації принципу верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і безстороннім судом. Прийняття законопроекту сприятиме реалізації повномасштабної судової реформи та оновленню суддівського корпусу відповідно до європейських стандартів, відновленню довіри громадян до судової гілки влади, а також забезпеченню належного функціонування прокуратури, адвокатури та системи виконання судових рішень» [42]. Іншим, не менш важливим положенням є те, що він «спрямований на забезпечення незалежності судової влади, підвищення вимог та професійних стандартів до суддівського корпусу, обмеження імунітету суддів до функціонального, оптимізацію системи судоустрою, забезпечення інституційної спроможності прокуратури, адвокатури та системи

виконання судових рішень, а також на забезпечення безперервної та ефективної роботи органів судової влади на перехідний період» [42].

Згодом, після того як було отримано позитивний висновок КСУ про відповідність проєкту вимогам ст. ст. 157 та 158 Конституції України, ВРУ 2 лютого 2016 року офіційно схвалено проєкт змін № 3524 [42], а вже 2 червня 2016 року більшістю голосів ухвалено відповідний Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [43]. І не дивлячись на те, що процедура ухвалення та змістовне наповнення мали суттєві зауваження, не можемо не відмітити, що прийняття даного закону продемонструвало неймовірний крок вперед в частині реформування судової влади. Закон містив низку положень, які за умови поступової імплементації до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [44] (вже в оновленій редакції від 2 червня 2016 року), а також до процесуальних кодексів, при неухильному їх виконанні можуть сприятливо досягати очікуваних результатів, ключовими з яких є – створення оновленого правосуддя, яке буде незалежним, справедливим та добросовісним, а також відтворюватиме європейські стандарти.

Беручи до уваги наведене, принагідно додати, що 30 вересня вступили в законну силу зміни до Конституції України в частині правосуддя та оновлена редакція Закону України «Про судоустрій і статус». Основними постулатами змін були наступні:

1) відтепер судді призначаються безстроково, а не на 5 років, як було раніше. Разом з тим, вони позбавляються повноцінної недоторканності, тобто тепер їх можуть затримувати правоохоронні органи, якщо існує відповідна підозра;

2) відбувається реорганізація Вищої ради юстиції на Вищу раду правосуддя з широким спектром повноважень;

3) президент позбавляється права створювати суди, натомість за парламентом закріплюється можливість створювати, ліквідовувати та реорганізовувати суди;

4) підвищується мінімальний вік для того, щоб займати посаду судді (з 25 до 30 років);

5) відтепер прокуратура не має функції нагляду та здійснює тільки подання публічних обвинувачень в суді і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням;

6) захистом громадян займатимуться виключно адвокати (відповідна норма почне функціонувати з 1 січня 2020 року);

7) оновлений Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає ліквідацію вищих спеціалізованих судів, створюючи нову структуру – Верховний Суд як єдиний суд касаційної інстанції. Серед іншого, пізніше буде створено антикорупційний суд, Вищий суд з питань інтелектуальної власності, а також місцеві окружні суди [43].

На підставі вищевикладеного, слід зазначити про те, що 2014-2016 роки знаменують новий етап конституційного процесу України. Деталізуючи наведені часові проміжки, можна вказати, що:

1) у 2014 році після подій Революції гідності та обрання президентом України – Петра Порошенка, відбувається процес пошуку належних удосконалень до Конституції України, враховуючи різні підтексти та цілі;

2) у 2015 році представляється низка президентських ініціатив та напрацьованих проєктів, які створили серйозну базу для формулювання чітких пропозицій щодо внесення подальших змін до Конституції України в частині недоторканності народних депутатів і суддів, а також процесу децентралізації;

3) у 2016 році відбуваються зміни до Конституції України в частині правосуддя, які було прийнято, у зв'язку з чим, кардинально

реформовано судову систему з відтворенням європейських стандартів та діючої на принципах незалежності, справедливості та доброчесності.

3.2. Розвиток конституційного процесу України в умовах продовження проведення політики децентралізації та внесення інших стратегічно важливих проєктів змін

Кінцевий етап розвитку конституційного процесу України датується з 2017 року по теперішній 2021 рік, який продовжується в умовах проведення політики децентралізації та внесенням інших стратегічно важливих проєктів змін, деякі з яких було прийнято, а деякі по сей день очікують свого логічного завершення. Тож, пропонуємо аналізувати кінцевий підрозділ дослідження поетапно з відповідною планомірністю.

1. Конституційні зміни щодо скасування депутатської недоторканності. Нагадаємо, що у 2015 році було внесено відповідний проєкт щодо скасування депутатської та суддівської недоторканності, отримавши позитивний висновок КСУ в частині його конституційності, однак, пізніше було прийнято рішення відправити його на доопрацювання, тому це питання було «призупинено».

Вже у 2017 році підготовлено нові зміни, але виключно в напрямі скасування депутатської недоторканності. Так, 19 липня 2017 року було зареєстровано проєкт Закону № 6773 «Про внесення змін до Конституції України (в частині скасування депутатської недоторканності)» [45].

Згодом, ВРУ було зроблено перший крок назустріч в рамках наданого проєкту, прийнявши відповідне рішення. Пізніше, депутатами було направлено на висновок КСУ інший проєкт закону № 7203 «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 30 серпня 2019 року [46].

Зміни, які передбачались, полягали у тому, щоб вилучити зі ст. 80 Конституції України її назву «народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність» [6] та норму, відповідно до якої: «народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані» [6]. Проте інша норма цієї статті залишається без змін: «народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп» [6].

Після опрацювання та надання позитивного висновку наведеного проєкту, 3 вересня 2019 року приймається Закон України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» [47], відповідно до якого, як окреслено вище, було внесено зміни, залишивши одну норму, яка відтепер перейняла назву ст. 80 Конституції України. Зміни вступили в законну силу 1 січня 2020 року.

2. Конституційні зміни щодо європейського та євроатлантичного курсу України. 3 вересня 2018 року до ВРУ вноситься президентський проєкт Закону № 9037 «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» [48]. Згідно з проєктом, зміни будуть виглядати наступним чином:

– відтепер ст. 85 Конституції України з-поміж інших повноважень ВРУ доповнює таке: «визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» [48];

– ст. 102 Конституції доповнюється положенням про те, що «Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави

на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» [48];

– ст. 116 Конституції доповнюється ще одним з-поміж інших повноважень Кабміну: «забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» [48].

Окремо зазначимо про те, що доповнюється й абзац 5 Преамбули Конституції України таким: «підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [48].

«Метою запропонованих законопроектів змін є законодавче закріплення в Конституції України цивілізаційного вибору, європейської ідентичності українського народу та безповоротності стратегічного курсу держави на надбання повноправного членства України в Європейському Союзі і в Організації Північноатлантичного договору», – прокоментував проєкт закону Петро Порошенко [49]. Президентом також додано, що «ухвалення закону сприятиме реалізації європейського та євроатлантичного вибору шляхом розширення й поглиблення співпраці України з ЄС і НАТО, зміцненню національної безпеки нашої держави, що, у свою чергу, призведе до гарантування її суверенітету і територіальної цілісності» [49].

Говорячи про ці зміни, на нашу думку, по-перше в них немає конкретики, а присутнє лише красиве змістовне наповнення. По-друге, проводячи певну паралель, додамо, що на сьогоднішній день, у нас вже навчилися «протидіяти» корупції, не закриваючи офшорні рахунки, «заарештовувати» (проте не засуджувати до позбавлення волі корупціонерів), «воювати» (але не оголошувати війну, продовжуючи бути в партнерських відносинах). Що ми маємо на увазі? А те, що без усіляких сумнівів, Україна як держава має прагнути вступити до ЄС і

НАТО, адже сам по собі процес сприяє підвищенню безпеки та рівня життя громадян. Але ж головним є те, що не потрібно обмежуватися тільки такими пафосними змінами на «папері», оскільки, якщо не буде проводитись реальних реформ, втілюваних на практиці, ніякі документальні зміни не допоможуть впевнено продовжувати подальший рух.

Отже, беручи до уваги наведене, 7 лютого 2019 року ВРУ приймається відповідний Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» [50], за яким ті зміни, про які велась мова, повністю відтворені за Конституцією України, вступивши в законну силу 21 лютого 2019 року.

Безумовно, що таке рішення в якійсь мірі є історично визнаним та необхідним, не дивлячись на окреслену нами вище думку. Адже Конституція як вищий закон країни – це перш за все дороговказ, за рахунок якого визначаються стратегічні цілі розвитку держави та закладається підґрунтя законотворчої роботи, а саме таку функцію і мають виконувати зміни, що вносяться до Конституції, в тому числі й ті, що закріплюють стратегічний курс на членство у ЄС та НАТО.

3. Конституційні зміни, що стосуються оновленого референдуму. Зауважимо на тому, що ми не будемо робити відсилку на історію розвитку цього питання, а відразу перейдемо на актуальні та ключові аспекти.

Стрімке поширення коронавірусної хвороби COVID-19 значно вплинуло на всі життєво важливі сфери суспільства, утім, з-поміж розв'язання поточних задач, сьогодні суспільство України очікує відповідей на стратегічно суттєві питання, які вже котрий рік не перестають бути актуальними. Одним із таких питань було прийняття оновленого закону про референдум, який буде передбачити дієвий

механізм, щоб забезпечити громадян нашої країни втілювати конституційно гарантоване право на практиці, вирішуючи вкрай важливі питання суспільної і політичної спрямованості держави, використовуючи інститут прямої демократії.

Вже новообраний Президент України – Володимир Зеленський сам не одноразово наголошував на важливості цього питання. У зв'язку з чим, 29 серпня 2019 року Зеленським було внесено до ВРУ проєкт Закону № 1051 «Про внесення змін до статті 93 Конституції України (щодо законодавчої ініціативи народу)» від 29 серпня 2019 року [51], відповідно до якого громадяни можуть реалізувати право в частині участі щодо управління державою.

Супроводжуваним документом до наведеного був проєкт Закону № 3612 «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» від 9 червня 2020 року [52], який повинен чітко передбачити механізм проведення референдуму, що врешті-решт дасть змогу громадянам України вирішувати долю стратегічно важливих питань, які їх хвилюють.

Згодом, за проєкт проголосувала більшість депутатів у першому читанні, набравши необхідну кількість голосів, а вже 26 січня 2021 року його остаточно прийнято. Основними новаціями цього Закону є наступні:

1) видами всеукраїнського референдуму є такі (затвердження закону про внесення змін до певних розділів Конституції України; питання, що стосуються загальнодержавного рівня; питання щодо зміни території України; питання щодо втрати чинності законом України);

2) суб'єкти процесу референдуму будуть як політичні партії, так і організації громадського типу, які зареєструвались у Центральній виборчій комісії;

3) адаптація електронних процедур в процесі організації та проведення всеукраїнського референдуму (перш за все, мова йде про електронне голосування);

4) реалізація автоматизованої інформаційно-аналітичної системи, що забезпечує електронне голосування [52].

4. Конституційні зміни, що стосуються оновлення законодавчого поля України. Відмітимо про те, що даний блок відмічається внесенням низки проєктів щодо змін до Конституції України, проте, враховуючи обмеженість по об'ємам, виокремимо ті, що є найбільш актуальними та визвали жваві дискусії серед суспільства та експертів:

– 3 вересня 2019 року до порядку денного вноситься проєкт Закону № 1017 «Про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи)» від 29 серпня 2020 року [53].

По своєму змістовному наповненню цей проєкт спрямовується на дві фундаментальні складові: скоротити кількість парламентарів, а також обирати ВРУ по пропорційній виборчій системі. Цей проєкт не вважається якоюсь «новинкою», тому що окреслені питання не раз підіймалися багато років поспіль та залишались в полі зору політичних сил, але все закінчувалось виключно розмовами, не роблячи активних дій для подальших змін.

Звертаючись до пояснювальної записки проєкту, бачимо, що «метою прийняття цього законопроекту є реалізація заходів парламентської реформи в частині оптимізації загальних засад статусу єдиного органу законодавчої влади. Так, законопроектом пропонується: 1) зменшити склад народних депутатів України до трьохсот; 2) вилучити із тексту статті 76 Конституції України принципи загального, рівного і прямого виборчого права, що здійснюється шляхом таємного голосування, оскільки має місце дублювання статті 71 Конституції

України; 3) запровадити такий виборчий ценз, як володіння державною мовою; 4) змінити виборчу систему та закріпити пропорційну виборчу систему на парламентських виборах» [53].

Інший важливий аспект цього проекту стосується пропозиції закріпити за Конституцією України пропорційної виборчої системи. Як нам відомо, 19 грудня 2019 року було прийнято Виборчий кодекс України (ВКУ) [54], але його прийняття не означає завершення змін в частині виборчої системи.

Отже, окреслений проект наразі знаходиться на розгляді Комітету. На нашу думку, якщо цей проєкт приймуть за основу, в майбутньому буде відбуватись налагоджена робота щодо реформування ВРУ, незалежно від того, яка кількість депутатів, 450 або 300, головне, щоб вони не були під «владною» олігархів політиків, а виступали як свідомі творці сильної, демократичної та незалежної держави України;

– інший, досить важливий документ представлений проєктом Закону № 1013 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)» від 29 серпня 2020 року [55]. Зазначимо, що цей проєкт було подано як невідкладний, вже отримано позитивний висновок КСУ, а також відповідною Постановою ВРУ 14 січня 2020 року його було попередньо схвалено [56].

Що взагалі розуміється під адвокатською монополією? Нагадаємо, що після внесених змін у 2016 році – Конституція України доповнюється ст. 131-2, яка має наступний вигляд: «виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення» [6]. В цьому і прослідковується адвокатська монополія, бо раніше захист могла здійснювати будь-яка особа, будь-то юрист, будь-то фахівець у галузі права, або ж людина без вищої освіти за довіреністю по малозначним справам, а от що стосується кримінальних проваджень (таке право завжди мав виключно адвокат).

Тож, наразі цю норму хочуть вилучити, тим самим, захист може здійснювати не тільки адвокат, про що і було зроблено акцент вище. З цього питання і досі тривають жваві дискусії, тому що є як прихильники такого скасування, так і противники.

На нашу думку, в даному питанні є як аргументи «за», так і аргументи «проти». Говорячи про аргументи «за», вважаємо, що: 1) така монополія діє в більшості розвинених країн-членів Європейського Союзу; 2) монополія юристів на представництво в судах є рівносильною монополією (як приклад лікарів та нотаріусів); 3) монополія юристів на представництво у судах сприятиме схваленню єдиної корпорації юристів; 4) монополія юристів – ключ до реалізації конституційного права громадян на кваліфіковану юридичну допомогу. Роблячи акцент на аргументи «проти», вкажемо таке: 1) отримання статусу адвоката неминуче буде асоціюватись із складностями та корупційними складовими; 2) монополія суперечить принципу верховенства права, оскільки доступ до правосуддя є складним; 3) монополія не відповідає рівню розвитку суспільства в державі і вважається так званим «закритим клубом», тому апріорі не може позитивно впливати на розвиток здорової конкуренції; 4) монополія призводить до контролю за правовою державою; 5) дефіцит юристів в маленьких містах буде неможливим, щоб реалізовувати право на юридичну допомогу.

Отже, з однієї сторони, скасування монополії в принципі сприятиме здоровій конкуренції, оскільки вона буде відчинятись законам ринку, в якому будуть цінуватись послуги адвоката, який позитивно проявив себе на практиці. З іншої сторони, питання юридичної допомоги та й взагалі будь-яких юридичних послуг завжди серйозно регулювалось державою, тому що, як правило, від юристів залежать судби людей, а відтак, до таких послуг потрібно відноситись з особливою прискіпливістю. В цілому, оцінити наслідки скасування адвокатської монополії по сей день досить складно, саме тому, очікуємо,

як будуть розвиватись події та яке буде прийнято рішення з цього питання. Вважаємо, що протягом 2021 року воно дійде свого логічного завершення.

5. Конституційні зміни, що стосуються політики децентралізації. Нагадаємо, що процес децентралізації запущено 1 липня 2015 року, коли подано відповідний проєкт [40]. Проте, після численних доопрацювань, дискусій та суперечок, його так і не втілено в життя за текстом Конституції України та відкликано 29 серпня 2019 року.

Після приходу до влади Володимира Зеленського, до ВРУ вноситься інший проєкт Закону № 2598 «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» від 13 грудня 2019 року [57]. Цікаво відмітити те, що багато положень цього проєкту дублюють ті, що пропонувались від екс-президента Петра Порошенка, а тому, цей проєкт піддавався значній критиці.

Охарактеризуємо деякі новації цього проєкту, виходячи з власного аналізу, зокрема, ним пропонується наступне:

1) зміна територіального устрою (відтепер до складу держави будуть входити громади, округи, області та АРК);

2) по-новому регулюватиметься адміністративно-територіальний устрій України, зокрема щодо порядку утворення, ліквідації, найменування (перейменування) та ін.;

3) передбачається реалізація представницьких та виконавчих органів місцевого самоврядування;

4) встановлюється матеріальна та фінансова складові місцевого самоврядування (земля, рухоме та нерухоме майно, природні ресурси, тощо);

5) модернізується інститут префекта [57].

В цілому, пропоновані проєктом зміни відповідають міжнародним та європейським стандартам, які дають можливість забезпечувати

спроможність місцевого самоврядування та реалізувати дієву систему територіальної організації влади в умовах сьогодення.

Проте, згодом, після опрацювань та критичних зауважень, 16 січня 2020 року Зеленським відкликається окреслений проект та відправляється на доопрацювання, аргументуючи це тим, що наразі потребується детальне обговорення та консультації з приводу певних питань, в особливості щодо створення системи спроможних місцевих громад [58].

Загалом, якщо говорити про реформу децентралізації в Україні, то вона активно продовжується протягом останніх 6 років, а її ключовим здобутком вважають сформоване об'єднання територіальних громад (ОТГ) та укрупнення районів, передавши значну частину повноважень на рівні ОТГ.

В сьогоdnішніх умовах продовжується робота над доопрацюванням проекту Зеленського, щоб протягом 2021 року остаточно завершити реформу децентралізації, але для цього необхідно вирішувати існуючі проблемні питання, які стають «каменем спотикання».

Підсумовуючи наведене вище, робимо висновок про те, що кінцевий етап розвитку конституційного процесу України датується з 2017 року по теперішній 2021 рік, який продовжується в умовах проведення політики децентралізації та внесенням інших стратегічно важливих проєктів змін, деякі з яких було прийнято, а деякі по сей день очікують свого логічного завершення. Виокремлено блоки змін за цим часовим проміжком, серед яких:

- 1) конституційні зміни щодо скасування депутатської недоторканності (успішно прийняті);
- 2) конституційні зміни щодо європейського та євроатлантичного курсу України (успішно прийняті);

3) конституційні зміни, що стосуються оновленого референдуму (успішно прийняті);

4) конституційні зміни, що стосуються оновлення законодавчого поля України (питання щодо зменшення конституційного складу ВРУ та закріплення пропорційної виборчої системи, а також питання щодо скасування адвокатської монополії – очікують свого завершення);

5) конституційні зміни, що стосуються політики децентралізації (очікують свого завершення).

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу виявити теоретичне узагальнення й вирішити наукове завдання, яке полягає в тому, щоб розглянути тенденції розвитку конституційного процесу після здобуття незалежності України та в умовах сучасності, обравши європейський та євроатлантичний вектор спрямування.

За результатом дослідження окреслено висновки, які спрямовані на вирішення поставлених задач в кваліфікаційній роботі. До основоположних можна віднести такі:

1. З'ясовано, що початок конституційного процесу України пройшов дуже складний шлях до оптимального балансу щодо здійснення трансформаційних конституційних засад, який знаменується прийняттям державного суверенітету, а згодом – здобуттям незалежності України.

Відмічено, що все дійсно значиме та велике завжди зароджується з певними складностями, а вже потім при фактичному існуванні приречене відстоювати власну істинність, зберігаючи прозорість. Наведене свідчить про здійснюваний конституційний процес, який було пройдено до моменту прийняття доленосної Конституції України (28 червня 1996 року), яка є принципово новим та вищим законом держави, що виражає суверенну волю народу України. Цим законом наша країна конституційована як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, перед якою відкривається вектор подальшого розвитку разом з існуючими країнами демократичного типу.

2. Відмічено, що після прийняття Конституції України конституційний процес продовжує свій розвиток в аспекті перебування двох значимих періодів:

1) проведення всеукраїнського референдуму в 2000 році, який є однією з перших, але не останніх спроб провести корегування конституційних засад органів державної влади;

2) політична реформація, здійснювана протягом 2002-2006 років, яка характеризується суттєвим протистоянням Президента та Парламенту, а також низкою поданих законопроектів щодо внесення змін до Конституції України.

3. Подальший період розвитку конституційного процесу України можна пов'язати з підготовкою проектів нової Конституції України, який проходив в період з 2007 по 2010 роки. Протягом цього часового відрізка для суспільного загалу презентувалось багато проектів щодо змін до Конституції України. Нами було виокремлено ті, що є основними та викликають певний інтерес.

В цілому, законопроектна діяльність, яка відбувалась протягом цього періоду свідчить, що ідеї пропонованих змін до Конституції України заклали логічний політико-правовий фундамент для подальших рішень.

4. Конституційний процес України часового проміжку 2010-2013 років відмічається змінами конституційного ладу України. Особливістю цього періоду є рішення КСУ від 30 вересня 2010 року, яке спричинило історичний резонанс. Цим рішенням спричинено антиконституційну деформацію правової бази України, «легітимізувавши» узурпацію влади Президентом Януковичем. Як результат – главою держави було легально вибудовано систему «сильної влади», при якій передбачається тотальне підпорядкування усіх владних структур, від державного до місцевого рівня. Наслідки даного рішення в повній мірі відобразились на подіях 2013-2014 років, створивши «квазі конституційно-правові» засади для подальшого авторитарного правління Віктора Януковича.

5. Відмічено, що 2014-2016 роки знаменують новий етап конституційного процесу України. Деталізуючи наведені часові проміжки, можна вказати, що:

1) у 2014 році після подій Революції гідності та обрання президентом України – Петра Порошенка, відбувається процес пошуку належних удосконалень до Конституції України, враховуючи різні підтексти та цілі;

2) у 2015 році представляється низка президентських ініціатив та напрацьованих проєктів, які створили серйозну базу для формулювання чітких пропозицій щодо внесення подальших змін до Конституції України в частині недоторканності народних депутатів і суддів, а також процесу децентралізації;

3) у 2016 році відбуваються зміни до Конституції України в частині правосуддя, які було прийнято, у зв'язку з чим, кардинально реформовано судову систему з відтворенням європейських стандартів та діючої на принципах незалежності, справедливості та доброчесності.

6. Кінцевий етап розвитку конституційного процесу України датується з 2017 року по теперішній 2021 рік, який продовжується в умовах проведення політики децентралізації та внесенням інших стратегічно важливих проєктів змін, деякі з яких було прийнято, а деякі по сей день очікують свого логічного завершення. Виокремлено блоки змін за цим часовим проміжком, серед яких:

1) конституційні зміни щодо скасування депутатської недоторканності (успішно прийняті);

2) конституційні зміни щодо європейського та євроатлантичного курсу України (успішно прийняті);

3) конституційні зміни, що стосуються оновленого референдуму (успішно прийняті);

4) конституційні зміни, що стосуються оновлення законодавчого поля України (питання щодо зменшення конституційного складу ВРУ та

закріплення пропорційної виборчої системи, а також питання щодо скасування адвокатської монополії – очікують свого завершення);

5) конституційні зміни, що стосуються політики децентралізації (очікують свого завершення).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація про державний суверенітет від 16 липня 1990 року № 55-ХІІ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1990. № 31. Ст. 429.
2. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 року № 1427-ХІІ / Верховна Рада України. *Офіційний вісник Верховної Ради України*. 1991. № 1427-ХІІ.
3. Про Концепцію нової Конституції України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 19 червня 1991 року № 1213-ХІІ / Верховна Рада України. *Офіційний вісник Верховної Ради України*. 1991. № 1213-ХІІ.
4. Шаповал В. М., Корнєєв А. В. Історія Основного Закону (конституційний процес в Україні в 1990-1996 роках). Харків, Фоліо. 2011, 322 с.
5. Приходько Х. В. Конституційний процес в Україні: актуальні проблеми становлення та розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2012. 39 с.
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою: Указ Президента України від 15 січня 2000 року № 65/2000 / Президент України. *Офіційний вісник Верховної Ради України*. 2000. № 65/2000.
8. Про всеукраїнський та місцеві референдуми: Закон України від 3 липня 1991 року № 1286-ХІІ (втратив чинність) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 33. Ст. 443.

9. Рішення КСУ у справі за конституційними поданнями 103 і 108 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою» (справа про всеукраїнський референдум за народною ініціативою) №3 від 27 березня 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-00#Text> (дата звернення: 26.03.2021).

10. Про внесення змін до Указу Президента України від 15 січня 2000 року № 65: Указ Президента України від 29 березня 2000 року № 548/2000 / Президент України. *Офіційний вісник Верховної Ради України*. 2000. № 548/2000.

11. Висновок Європейської комісії за демократію через право щодо конституційного референдуму в Україні від 31 березня 2000 року. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7214/Diss.pdf?sequence=4&isAllowed=y> (дата звернення: 26.03.2021).

12. Проект Закону № 5300 «Про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою» від 18 січня 2001 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5300&skl=4 (дата звернення: 26.03.2021).

13. Про підготовку проекту Концепції реформування політичної системи України: Указ Президента України від 27 березня 2001 року № 73 / Президент України. *Офіційний вісник Верховної Ради України*. 2001. № 73.

14. Виступи Президента України Кучми Леоніда Даниловича [1999-2005]. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/cerivnik/kuchm_pr.htm (дата звернення: 26.03.2021).

15. Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України про опрацювання проектів законів України про внесення змін

до Конституції України: Постанова Верховної Ради України від 26 грудня 2002 року № 381-IV / Верховна Рада України. *Офіційний вісник Верховної Ради України*. 2002. № 381-IV.

16. Конституційний процес в Україні та світовий досвід конституціоналізму: монографія / [Шемшученко Ю. С. та ін.; відп. ред. Н. М. Пархоменко]; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Юридична думка, 2014. 261 с.

17. Про винесення на всенародне обговорення проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України»: Указ Президента України від 6 березня 2003 року № 197 / Президент України. *Офіційний вісник Верховної Ради України*. 2003. № 197.

18. Проект Закону № 3207-1 «Про внесення змін до Конституції України» від 1 липня 2003 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=15410 (дата звернення: 26.03.2021).

19. Проект Закону № 4105 «Про внесення змін до Конституції України» від 4 вересня 2003 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=15751 (дата звернення: 26.03.2021).

20. Проект Закону № 4180 «Про внесення змін до Конституції України» від 19 вересня 2003 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=15881 (дата звернення: 26.03.2021).

21. Конституційний процес в Україні (2005–2008). Х.: Права людини, 2009. 320 с.

22. Ющенко В. Україні потрібна Конституція національного творення. Дзеркало тижня, №7(686) від 23-29 лютого 2008р.

23. Проект Закону № 4290 «Про внесення змін до Конституції України» від 31 березня 2009 року. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4290&skl=7 (дата звернення: 26.03.2021).

24. Проект Закону № 2722 «Про внесення змін до Конституції України (щодо вдосконалення механізму функціонування державної влади» від 8 липня 2008 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=32942 (дата звернення: 26.03.2021).

25. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій Верховній Раді України № 11 від 6 квітня 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-10#Text> (дата звернення: 26.03.2021).

26. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222 (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) № 20 від 30 вересня 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text> (дата звернення: 26.03.2021).

27. Висновок «Про конституційну ситуацію в Україні» Європейської Комісії за демократію через право, прийнятий Венеціанською комісією на 85 пленарному засіданні (Венеція, 17 грудня 2010 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a36#Text (дата звернення: 26.03.2021).

28. Ухвала КСУ про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 102 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України

(конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України», Закону України «Про внесення зміни до розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» № 6 від 5 лютого 2008 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06u710-08#Text> (дата звернення: 26.03.2021).

29. Селіванов А. О. Наукові погляди на сучасні конституційні процеси: про Конституцію, про державу, про права і свободи людини, про правосуддя / проф. А. О. Селіванов. Київ: Логос, 2014. 129 с.

30. Про Конституційну Асамблею: Указ Президента України від 17 травня 2012 року № 328 / Президент України. *Офіційний вісник Верховної Ради України*. 2012. № 328.

31. Проект Закону № 2522а «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів» від 4 липня 2013 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2522%D0%B0&skl=8 (дата звернення: 26.03.2021).

32. Конституційний процес в Україні: сучасний стан і стратегічні пріоритети: матеріали наук.-практ. конф. (до 17-ї річниці Конституції України) / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2014. 244 с.

33. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21 лютого 2014 року № 742-VII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 11. Ст. 143.

34. Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України: Постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2014 року № 757-VII / Верховна Рада України. *Офіційний вісник Верховної Ради України*. 2014. № 757-VII.

35. Антологія конституційного процесу в сучасній Україні / Центр Разумкова; [авт.-уклад. Віктор Мусіяка]. Київ: Заповіт, 2017. 780 с.

36. Проект Закону № 4178а «Про внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування)» від 26 червня 2014 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513 (дата звернення: 26.03.2021).

37. Проект Закону № 1776 «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України та суддів)» від 16 січня 2015 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53602 (дата звернення: 26.03.2021).

38. Висновок КСУ у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України та суддів вимогам статей 157 і 158 Конституції України № 2 від 6 червня 2015 року. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/nadano-vysnovok-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny-u-spravi-shchodo-skasuvannya-deputatskoyi> (дата звернення: 26.03.2021).

39. Про Конституційну комісію: Указ Президента України від 3 березня 2015 року № 119 / Президент України. *Офіційний вісник Верховної Ради України*. 2015. № 119.

40. Проект Закону № 2217а «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» від 1 липня 2015 року. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812 (дата звернення: 26.03.2021).

41. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 року № 192-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 18(20). Ст. 132.

42. Проект Закону № 3524 «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25 листопада 2015 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209 (дата звернення: 26.03.2021).

43. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

44. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

45. Проект Закону № 6773 «Про внесення змін до Конституції України (в частині скасування депутатської недоторканності)» від 19 липня 2017 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62352 (дата звернення: 26.03.2021).

46. Проект Закону № 7203 «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 30 серпня 2019 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66337 (дата звернення: 26.03.2021).

47. Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України): Закон України від 3 вересня 2019 року № 27-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.

48. Проект Закону № 9037 «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 3 вересня 2018 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64531 (дата звернення: 26.03.2021).

49. Комітет з питань європейської інтеграції підтримав проект Закону про внесення змін до Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в ЄС і НАТО. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/161816.html> (дата звернення: 26.03.2021).

50. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.

51. Проект Закону № 1051 «Про внесення змін до статті 93 Конституції України (щодо законодавчої ініціативи народу)» від 29 серпня 2019 року. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66254 (дата звернення: 26.03.2021).

52. Проект Закону № 3612 «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» від 9 червня 2020 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69060 (дата звернення: 26.03.2021).

53. Проект Закону № 1017 «Про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи)» від 29 серпня 2020 року. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66257 (дата звернення: 26.03.2021).

54. Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 року № 396-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7(9). Ст. 48.

55. Проект Закону № 1013 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)» від 29 серпня 2020

року. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66242
(дата звернення: 26.03.2021).

56. Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії): Постанова Верховної Ради України від 14 січня 2020 року № 434-IX / Верховна Рада України. *Офіційний вісник Верховної Ради України*. 2020. № 434-IX.

57. Проект Закону № 2598 «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» від 13 грудня 2019 року. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644 (дата звернення: 26.03.2021).

58. Зеленський відкликає проєкт змін до Конституції щодо децентралізації. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2857013-zelenskij-vidklikae-proekt-zmin-do-konstitucii-sodo-decentralizacii-op.html>
(дата звернення: 26.03.2021).